

SZERBHORVÁTH GYÖRGY

Kémek a porfészekben

AVAGY OTTLIKOS MOLYOLÁS A BESÚGÁSRÓL

Kalligram Könyvkiadó
Pozsony, 2012
192 oldal, 2500 Ft

”

Bevallom, először elolvastam Györe Balázs új regényét, a *Barátaim, akik besúgóim is voltak* címűt, kissé csalódottan tettem le azt. Valamiképp többet vártam. Többet terjedelemben is, ugyanakkor tudván, a szerző nem szószátyár, csínján bánik a szavakkal, ökonomikusan a mondatokkal. Mászt vártam, hisz a cím kurrens témát ígért – mit kezd azzal az ember, ha kiderül, évtizedekkel ezelőtt a legjobb barátai is jelentettek róla az állambiztonságnak? És az egyikük megkeresi – még mielőtt lelepleződne –, hogy bocs, haver, ez volt. Mit kezdünk régi barátságokkal? És mit kezd vele egy másik, újabb generáció? A miénk, akik ama, akkori ügyekben aligha lehetünk érintettek, se így, se úgy. És mit jelenthet ma elárulni, besúgni egy barátot? Hová tolódtak el a határok? Van még bizalom, vagy mondjuk csak a közös portá-lokon fecsegünk, vagy nem netes helyen osztjuk az információkat másokról, barátainkról? Mi a különbség, ha társadalmi megbízottként jelentünk legjobb barátunkról, vagy csak ártatlannak vélt pletykákat eresztünk szélnek barátainkról?

Persze oktalanság lenne Györe könyvét útmutatóként a kezünkbe venni – hisz regény. Tanúság nélkül, mondhatjuk a végén, amikor letesszük, de ez egyszersmind már Györe sajátos poétikájához, egyedi stílusához vezet el bennünket, melynek jellemzői a tények utáni kutakodás, az aprólékos jegyzetelés és a jegyzetek feldolgozása, a hümmögés, az emlékezés, hogy végül mindez a teljes bizonytalanságba torkollik. Puritán és mikrorealista pontossággal, ahogyan olvashattuk 2003-as könyve, a *Halottak apja* kapcsán. Györe rövid mondatokat ír, és rövid passzusokat, nem ritkán egy-két mondatosakat, gyakran maximum féloldalt, nem csoda, ha már csak emiatt is eszünkbe jut Wittgenstein kis kötete, *A bizonyosságról*. Vagy akár a többi műve. Amikor azt járja körbe: kéz ez? Honnan tudod? Miért hihetünk neked, amikor ezt állítod?

Mint amikor Györe Balázs járja körbe a kérdést: besúgás ez? Barát ez? Mi a besúgás? Mi a barátság? Ki a barát? Van?

És mi a valóság? Van, vagy nincs? (A *Halottak apja* kezdetén csak úgy hemzsegnek a kérdések.) És minthogy számára Ottlik a mester, akiről több kötetében, így ebben is szól, talán nem túlzás, ha Györét ottlikosan molyolónak nevezzük, s akinek tehát nem csak választott példaképe Ottlik (akár életmódjában is, amelyről szintén írt már korábbi köteteiben is), de a hatás is egyértelmű.

Amikor a kötet a könyvhétre, júniusban megjelent, félretettem a nyárra, s egy szerbiai faluban olvastam el. De nem jókor, nem a jó helyen – délszláv írók közt, egy alkotótáborban felmerül ezer más téma (és Szerbiában, a volt Jugoszlávia országaiban máig napig alig téma, ki kit súgott be, az archívumok zárva vannak, már ami megmaradt belőlük). Időközben olvastam Szőnyi Tamásnak a szintén könyvhétre megjelent, óriási, jelentős, kétkötetes munkáját, a *Titkos írást (1956–1990 – Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet)*, melyben egyébként Györe eseteiről is sok szó esik, így a *Fölőspéldány* c. folyóirat elindításának végül sikertelen próbájáról, amiért Györe és felesége a szolgálat látókörébe került. És Györe könyve is tartalmaz eredeti dokumentumokat, a jelentéseket, az intézkedéseket. Már amit nem semmisítettek meg, amit kiadtak Györének. Bár meglehet, van, amit ő maga talált ki, vagy írt át – nem tudjuk, ettől regény a könyv.

De a kötet elsőre szétesőnek tűnt, hisz van itt minden: dokumentum, levélrészlet, idézetek regényekből vagy nem is tudjuk, honnan. Gyakran azt sem tudjuk, ki a beszélő, s mindez nehezíti a felhőtlen nyári olvasgatást. De mint Györe Balázs az *Élet és Irodalom*nak adott interjújában elmondja: célja volt, hogy megnehezítse az olvasó dolgát. Ez olykor sikerült is, de helyenként ezt kevésbé mondanám jó megoldásnak.

Tehát korábbi prózai munkáit ismerve, de már a mű címéből világossá vált téma okán is felfokozottak voltak elvárásaim. Hisz a besúgás világa már csak személyes érintettségem miatt is foglalkoztat, jugoszláv-szerb katonaként mi sem kerülhettük el, hogy elvárják tőlünk egymás besúgását, egyszerre voltunk hazudozó besúgók és megfigyelték. Később az általunk a 90-es években szerkesztett vajdasági Symposiont is megfigyelték, s azt bizonyosan tudjuk, hogy olvasták írásainkat – mást viszont nem tudunk (hogya miért, azt sem, és azóta sem került elő semmi). Ahogyan Györét is megpróbálták becserkészni, sikertelenül. De azt is tudjuk, hogy sokakat e téma merőben hidegen hagy, és mint látjuk, a mai napig a mai magyar demokrácia, a politika nem tud, és nem is akar mit kezdeni az ügynökkérdéssel. Túl sokan érintettek, sokaknak a torkán akadt már a falat, legyen szó besúgóról, besúgottról, egy személyben mindkettőről vagy éppen tartótisztról.

De ezúttal hagyjuk az aktuálpolitikai vonatkozásokat. És azon se elmélkedjünk sokat, hogy Györe Balázs legújabb munkája regény-e, ha már az alcím így jelzi a műfajt: *regény, dokumentum*. Mert attól, hogy Györe menekül a fikciótól, valódi nevükön nevezi a szereplőket (íme, most besúgóit), még nyugodtan lehet e könyv regény. Ráadásul ott a *dokumentum* szó is, hisz számos jelentést idéz a szerző. És kétségtelenül regényes történetről van szó. Próza pedig az, amit meg kinyomtatnak. Tehát helyben lennének, és mégsem. Mert olvasás közben az volt az érzésem, hogy olykor agyonnyomnak a tények, a felesleges tények. Mivel Györe az *Élet és Irodalom*nak adott interjújában is elmondta, hogy milyen makacsul ragaszkodott a tényekhez, nem lehet kétségünk afelől, hogy mindaz, amit leírt, *igaz*. Legfeljebb az emlékezete torzíthatott pár dolgon, de erre maga is utal. A jelentések pedig ott vannak, betűhíven, elgépeléssel, helyesírási hibákkal. De épp ez az, ami zavart: mert egy effajta, aligha posztmodern regényben nyugodtan elmaradhatnak az ügyiratszámok, hogy hány példányszámban

készült egy irat, ki diktálta és ki gépelte, ki hová küldi tovább a papírost stb. Az amúgy sem túl hosszú kötetnek márpedig helyenként nem kis részét teszik ki e feleslegesen idézgetett elemek. Akad, amikor szinte az egész oldalt átugorhatjuk, hisz rögtön látjuk, technikai adatokról van szó. És mivel mégsem történelmi szakmunkát forgatunk, számon sem kérhetjük, hogy legalább lábjegyzetben mit lett volna illendő betoldani, jelezni. Mindez viszont olykor az olvasás élményének kárára ment, egyszerűen megakasztotta az olvasást, ugrál a szemünk, lapozni akarunk. Györére vagyunk kíváncsiak, az érzéseire, a véleményére, az emlékezetére. Arra, hogy miképp emlékszik az érzéseire, mi a véleménye az emlékezetéről, mit érez a véleményéről, ha van. Nem a dokumentumokra vagyunk kíváncsiak, vagyis azokból inkább csak a „zaftosabb” részekre, tehát a regényt akarjuk olvasni. Akkor is, vagy épp azért, ahogyan Györe szabadkozik a regény elején: *„Igaza van Hevesi Andrásnak: azt kell megpróbálni pontosan kifejezni, amire rosszul emlékszik az ember. Híven ábrázolni azt, amit nem tud megnevezni. Érzésekre emlékszem. Érzelmekre. Reggelekre, becsukott spalettákra, zongoraórákra, kapualjakra, nagyszünetekre, jégpályákra, jóságra, szomorúságra.”*

Ha pedig a besúgás témája felől olvassuk a regényt, úgy az szintén kevésbé olvasóbarát. De ez már nem Györe Balázs, illetve a könyv számlájára írható. Hogy olykor felfordul a gyomrunk. (És nem pusztán könnyezünk, mint jelezte azt Esterházy Péter a *Javított kiadás* írása közben.) Előbb csak hüledezünk, csóváljuk a fejünket, ki mit és hogyan jelentett, hogyan figyelték meg őt és első feleségét, Évát. Hogy még a nejlonzacskóra is kiterjed a figyelmük, lefrják. Stopperrel mérik, ki meddig telefonál a nyilvános fürkéből. Mit iszik és eszik. Mocsok világ tárul fel előttünk, annak ellenére, hogy eddig sem voltak illúzióink, hogy az ember miféle. És hogy miféleké voltak a besúgók vagy a hivatásos spiclik a szocializmusban. Hogy mennyire volt áporodott annak a rezsimnek a levegője. Mennyire undorító lehetett az a puhadiktatúrának nevezett világ, a legvidámabb barakk, ahol a szabadságnak ugyan lehettek apró kis zugai, vissza lehetett húzódní a magánéletbe, a Balaton partján a fecskénadrágba, a rántott húsba és krumpililevesbe, a Ludas Matyiba és a Parabolába, az evezésbe és a csajozásba a strandon, hétvégi telekbe és a biztos munkahelybe, a kiszámíthatóságba. Várni, hogy kiutalják a telefont, az autót. De e regényből pontosan érződik, mennyire fojtogató lehetett a légkör, mennyire egy penészes sarokba szorították az olyanokat, akik gondolkodni mertek, vagy terveztek valamit, mint Györe Balázs és még páran, akik a *Fölőspéldány* című folyóiratot akarták létrehozni. Amiből aztán nem lett semmi. Ahogyan kitalálták, hogy a Beatricével közösen lépnek fel, hátha így közel kerülnek a peremen élő fiatalokhoz – de végül a később az ellenállásával dicsekvő együttes hátrál meg, a fellépések engedélyeztetése érdekében inkább lemondanak arról, hogy Györéekkel vállalják a szabadabb művészkedést.

Olvassuk a regényt, és elképzelní sem tudjuk, hogy lehetett akkor, ott, ilyen körülmények közepette élní. Miért nem emigrált mindenki? Vagy lázadt fel? Miért jött vissza az, aki csak egyszer is nyugatra utazhatott? Miért jött vissza Györe? Miért nem fulladtak meg, noha fejüket naphosszat a víz alatt tartották? Igaz, sokan tönkre mentek, nem bírták az idegeik, e kötetben is akad erre példa. A miértre ugyanakkor van egy fontos felelet: a barátságé, a barátságoké. Ám ezek közel sem hasonlíthatók az *Iskola a határon*, az ottlíki világ férfias barátságaira, cinkosságára, összekacsintásaira. Ez egy egészen más világ, itt most a szinte élhétetlen szocialista világban kell és lehet barátkozni, ez látszik az egyik, ha nem a legélhetőbb menekülő útvonalnak. De vajon hogyan lehet erre visszaemlékezni, és hogyan lehet ezt megírni – teszi fel saját magának Györe Balázs a kérdést –, amikor utólag kiderül, hogy a legjobb barát,

a barátok némelyike gyakorlatilag elárult bennünket? Megbocsájtunk? Gyűlöljünk? Felejtünk? Györe már a kötet közepe előtt bevallja kudarcát (bár ezt mi akár poétikai fogásként is értékelhetjük, hisz szó sincs itt valódi kudarcról): „...tiszteletet és csodálatot érzek könyvem szereplői iránt. Valóban. Ugyanakkor tudom, mennyire kevés, milyen csekély az, amit csináltam” – írja már a 82. oldalon, s így folytatja: „Semmi sincs lezárva. (...) Nem tudtam igazán behatolni a (fő)szereplők életébe, nem tudtam megfejteni életük titkát és fájalmát, nem tudtam felfejteni a fonalat, hogy aztán újrakössem ott, ahol szükséges.”

Györét ugyanakkor nem csak az foglalkoztatja és nyomasztja, hogy őt kik s hogyan figyelték meg, miket jelentettek róla. Hisz egyik barátjáról, aki nyugatra szökött, épp őt faggatják tartalékos tisztként, és megmarad benne az örök kétkedés: ha nem is mondott semmit, akár félszavakkal is árthatott neki. De sosem tudta, sosem tudhatja meg, ártott-e. És elmondhatja-e akkori feleségének, mi történt, s mi történik benne? De Györe ez esetben sem könnyíti meg az olvasó dolgát, hisz az idősíkok keverednek. Mintha naplót írna (akárcsak az 1989-es *A 91-esen nyugodtan elalhatok* című, naplóregénynek is nevezett kötetben), körkörösén halad. Hisz emlékezetünk sem egyenes, már magunk sem tudhatjuk pontosan, úgy volt-e, vagy csak úgy emlékszünk vissza, hisz másképp szeretnénk láttatni az akkor történeteket, szeretnénk mást is érezni.

De mivel a kötet sokkal inkább a barátság regénye, semmint pusztán a besúgásé, még bonyolultabb a helyzet. A besúgások kapcsán akár még hivatkozhatunk is a tényekre: ott van, leírták őket (noha jól tudjuk, a besúgások leiratai is konstrukciók voltak, gyakran félig-meddig vagy akár egészen fiktívek). De a barátságról aligha akad ilyen dokumentum. Ahogy Maurice Blanchot fogalmazott valahol: „Aki emlékezni akar, annak a feledésre kell hagyatkoznia, vállalva a tökéletes feledés kockázatát, meg arra az isteni véletlenre, amivé így az emlékezés válik.” S talán e mondat semmi másra jobban nem vonatkozik, mint a barátságokra: a megismerkedés nagy öröme, a barátság építésére, a hanyatlásokra, aztán akár a barátság végleges felfüggesztésére, a szünetekre, annak megszűnésére. Az örök haragra, vagy éppen a barát halálára. Mindenre visszaemlékezni csak úgy lehet, ha sok mindent el is feledünk a barátságból, ami félreértések, apró csínyek, de piciny bosszúk sorozata is lehet, megcsalásoké és megcsalásosoké, ugyanakkor megbocsátásoké is, az újrakezdésé. Ha például épp egyes kirándulásokat elfeledünk, másokat meg kitalálunk, noha a barát ott sem volt. De úgy emlékezünk vissza, hogy ott volt.

Györe Balázs a barátságok (leírásának) mestere a magyar irodalomban. De e kötete mellett mindenképp újra kell olvasnunk korábbi prózaköteteit is. Mert például éppen egy csodálatos jelenetet ír le a barátságról *A 91-esen nyugodtan alhatok* c. kötetében: hogyan ismerkedtek meg Margócsy Istvánnal Moszkvában, hogyan hiányzott aztán neki már itthon Margócsy barátsága, hogy utóbb ő mesélje el, hogyan járt többször is újra azon az útvonalon Szentpéterváron (Leningrádban), magát a Györével megtett útvonalat és a barátságot is újra keresve.

Hogy aztán az *Apám barátja* (2006) első bekezdésében már magának a barátságnak a létezését, létezhetőségét is felfüggeszse: „Apám barátjáról kellene írnom. Arról az emberről, aki nem volt apám barátja. Mert apámnak nem volt barátja.”; majd hozzáfűzi: „Apámnak senki se volt.” E történetet pedig „A barátomnak próbálnám meg elmagyarázni, hogyan és miként volt ő barátja apámnak, illetve hogyan és miként nem.” Annak a barátjának, akiről most ebben az új kötetében kényszerül írni. Hogy apjának nem ment a barátkozás, de nekik akkor, Andor Csabával igen: „Összebarátkoztunk. Ez jellemző volt arra az időszakra, illetve korszakra. Jellemző

volt az életkorunkra is. Könnyen ment az ismerkedés.” Később Andor hívja fel Györét, hogy bevallja, mi történt egykor (s nehogy az újságokból tudja meg Györe, ki súgta őt be): „*Régi ismerősöm telefonál, kérdezi, hogy szembe tudok-e nézni veled? Gondolkodok, mert szeretnék pontos feleletet adni. Tétovázásomat félreérti, sürget, hogy adjak egyértelmű választ. Szokásomtól eltérően lassan, megfontoltan beszélek, nem szeretnék hibázni. 'Egy kivégzőosztaggal könnyebb volna szembe néznem, mint veled.'*” Aztán Györe egyszerűen visszakérdez: mikor és hol találkozoznak? Mert Györe, illetve a regényíró ilyen: nem moralizál, nem ítélkezik. Még regényíróként sem, pedig így alighanem könnyebb is, többet megengedhetünk magunknak. És igen kevesen vagyunk, akik akár a magánéletben, akár nyilvánosan, ne ítélkeznénk. Nem azért, mert merünk, hanem mert csak jön-jön. Nos, Györéből nem jön – ő az Ottlik-féle úriember.

Mondhatnánk, hogy ez póz, s nem is igaz. Követelhetnénk, hogy ítélkezzen. Hogy mondja meg, mi is történt, történhetett *pontosan*, mit érzett, mit mondott (egykori) barátjának. Ha már a nevét megmondta. De alighanem épp azért mondta meg, írta le a regényben minden szereplő nevét, mert így, hogy nem ítélkezik, meg is teheti. Nem árulja el őket. Csak annyit hoz nyilvánosságra, amit úgyis tudunk, amit tudni lehet, ha máshonnan nem, a *Titkos írásból*. Nincs itt hát semmi titok. Csak a kérdés marad, mi a barátság.

És nem feltétlenül egyezünk Györe egyik válaszával, amit a barátságról írt, zárójelben: („*A barátságot nagyon komoly dolognak tartottam és tartom ma is. A barátommal, ha van, mindennap találkozunk. (...) A barátság nagyon unalmas és időigényes. Ülünk, hallgatunk és unatkozunk. Ez a barátság.*”) Hisz ahány barátság, annyiféle. De ha mást nem, hát elgondolkodunk, milyenek a mi barátságaink. És a könyv végén, ha nem is megnyugtatóan, megismételjük Györe kérdéseit: „*Mi győzte le a barátságokat? Egyszerű vagy rejtélyes oka van? Visszatalálni már sehogyan se lehet? (...) Kihátrálunk az életből? Hol olvastam ezt? Mire futja az erőmből? Mije van az irodalomban (ebben a valóságban)? Mire telik neki? Mi lehet belőle?*”

Minthogy ezek a mi kérdéseink is, mindnyájunké.